

УДК 9(477)

DOI: 10.30840/2413-7065.4(73).2019.185910

ПОЛІТИКА ТА ВІЙНА: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА «ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА»

Михайло ГАЛУЩАКorcid.org/0000-0002-6255-8101

молодший науковий співробітник відділу військово-патріотичного виховання НДІУ

Анотація. У дослідженні проаналізовано погляди світових мислителів (від античності до новітньої історії) на взаємовплив політики та війни. Фундаментальною працею для висвітлення цієї проблеми стала книга Карла фон Кляузевіца «Про війну» (1816–1831), автор якої вважав, що війна – це продовження політики іншими засобами. Він зазначав, що війна завжди викликана політичними мотивами, що вона є лише інструментом політики, а її характер визначають саме політичні цілі. У статті також висвітлено погляди мислителів на такі питання, як розбудова армії, залучення різноманітних ресурсів (мобілізація, вишколи, військові союзи тощо), вибір стратегії, форм і методів боротьби.

Автор дає таке визначення терміна «військово-політична думка» – це система поглядів, спрямованих на досягнення політичної мети за допомогою використання військових засобів. Також зазначає, що суміжним терміном до «військово-політичної думки» є термін «воєнно-політична думка», однак у своєму трактуванні останній є звуженим і стосується лише ведення бойових дій, натомість перший розглядає і питання розбудови армії.

Вказано, що у процесі розвитку суспільства відбувалося вдосконалення апарату управління й поступово політична та військова влада почали розділятися. Спершу політична та військова влада були функціонально нероздільними та зосереджувалися у руках вождя чи правителя. Поступово механізм управління ускладнювався, проте його військова складова ще впродовж тривалого часу не виділялася в окрему галузь, залишаючись похідною політичної влади. Про вплив політики на війну свідчить і те, що самі ж політики доволі часто визначають початок та завершення збройного конфлікту. Зауважено, що військово-політична думка активно розвивається не лише у воєнний час, адже до збройного конфлікту зазвичай готуються заздалегідь.

Дослідник переконаний, що вивчення історії військово-політичної думки дає змогу унеможливити повторення помилок, які були допущені у минулому, та здійснити проєкцію у майбутнє.

Ключові слова: військово-політична думка; війна; термінологія.

POLITICS AND WAR: ON THE DEFINITION OF THE TERM “MILITARY AND POLITICAL THOUGHT”

Mykhailo HALUSHCHAK

junior research fellow of the Department of Military and Patriotic Education of RIUS

Annotation. In the study, the author analyzes the views of global thinkers (from antiquity to modern history) on the reciprocal influence of politics and war. The book by Carl von Clausewitz “On War” (1816–1831) was a fundamental work to illuminate this problem. In it, the author described war as an alternative continuation of politics; noted that war was always driven by political motives and served only as a political instrument, its nature determined by political goals. In this article, the

© Галушчак М.

researcher also sheds light on the views of thinkers on army development; attraction of various resources (mobilization, training, military alliances, etc.); choice of strategy; forms and methods of struggle.

The author defines the term "military and political thought" as a system of views aimed at achieving a political goal by military means. He also relates this definition to the means of waging the war; however, in this interpretation the concept is narrowed and refers only to warfare, unlike the former definition which also considers the issues of army development.

The article states that the process of social evolution led to the improvement of the administrative apparatus and gradual separation of political and military authorities. At first, political and military powers were functionally inseparable and concentrated in the hands of a leader or a ruler. In a course of time, the mechanism of governance became more complicated, but still contained the military component, which did not form a separate branch and remained a derivative of the political power. The impact of politics on war is testified by the fact that politicians themselves often determine the beginning and end of an armed conflict. The article also points out that the military and political thought is actively developing not only during wartime, as every armed conflict is usually prepared in advance.

The researcher is convinced that studying the history of military and political thought makes it impossible to repeat the mistakes of the past, and allows projection into the future.

Key words: military and political thought; war; terminology.

Питання про війну як інструмент у руках політиків у наш час є особливо актуальним. Теперішня російсько-українська війна яскраво ілюструє, що збройний конфлікт та політика нерозривно пов'язані між собою, попри те нерідко їх розглядають як окремі явища. Саме політична воля керівництва України була визначальною у таких важливих для ведення війни на Донбасі питаннях, як оголошення мобілізації, визначення стратегії ведення збройного конфлікту, укладення міжнародних договорів щодо врегулювання ситуації, встановлення демаркаційної лінії розмежування та ін.

На вибір теми наукової статті вплинув і той факт, що в українській історіографії досі немає визначення терміна «військово-політична думка». Відтак виникла необхідність запропонувати його наукове формулювання.

Мета статті – окреслити семантичні межі терміна «військово-політична думка».

Спроби теоретичного осмислення взаємозв'язку війни та політики відомі

від найдавніших часів історії людства. Серед авторів, які порушували цю проблематику, слід виокремити мислителів античності (Арістотеля, Енея Тактика, Юлія Цезаря, Вегетія та ін.), Стародавнього Китаю (Сунь-Цзи), Нової доби (Ніколо Макіавеллі, Раймундо Монтекукколі, Карла фон Кляузевіца, Фердинанда Фоса, Ганса Дельбрюка, Ардана дю Піка та ін.).

В українській історіографії першою фундаментальною працею з військово-політичної думки слід вважати «Українську воєнну доктрину» Михайла Колодзінського (написана у 1938 р.). Попри широке застосування терміна «військово-політична думка» в українській історіографії до різних періодів та тем досі не існує його чіткого визначення. Серед науковців, які використовували його у своїх працях, слід назвати Степана Костя [12, с. 258], Зоряну Кісіль [9, с. 429] та ін. Уперше цей термін почали використовувати після завершення Другої світової війни, коли Крайова управа Братства колишніх вояків Першої

української дивізії Української національної армії почала видавати часопис під назвою «Вісті: орган військово-політичної думки». Сам же термін набув ширшого використання в українській науці з початком незалежності.

У сучасній західній історіографії термін «військово-політична думка» не застосовується. Однак сукупність питань, які охоплює цей термін, стали предметом дослідження, зокрема, Патриції Салліван [28], Йоханнеса Каррета, Ярослава Тіра [24] та ін. Термін «військово-політична думка» поширений у російській історіографії, що може свідчити про певний взаємовплив з українською наукою.

Автор статті ставить перед собою завдання: проаналізувати праці провідних світових мислителів, які досліджували взаємовплив політики та війни; дослідити трактування суміжних з військово-політичною думкою термінів; визначити роль та значення військово-політичної думки у веденні війни.

Війна була нерозривно пов'язана з політикою від початків історії людства. Античний філософ Арістотель у праці «Політика» писав, що на певному етапі історії Стародавньої Греції повноцінними громадянами були лише ті, хто служив у війську [1]. Китайський мислитель Сунь-Цзи вважав, що «війна – це велика річ для держави, це ґрунт життя і смерті, це шлях існування і загибелі» [20]. Німецький військовий історик Ганс Дельбрюк назвав армію «найпотужнішим знаряддям політики» [5, с. 1499]. Спершу політична та військова влада були функціонально нероздільними та зосереджувалися у руках вождя чи правителя. Поступово механізм управління ускладнювався, проте його військова складова ще впродовж тривалого часу

не виділялася в окрему галузь, залишаючись похідною політичної влади. Зокрема, в Стародавньому Римі військові командні посади автоматично надавали державним чиновникам відповідного рангу. Наприклад, кожний з двох консулів очолював окрему армію або ж вони почергово виконували функції командувача об'єднаними силами. Водночас участь у воєнних компаніях відкривала шлях до політичних посад (так званий *cursus honorum*). Політики мали право заключати мирні договори. Давньоримський історик Гай Саллюстій писав: «Сенат вирішив, як і належало, що ніхто не міг вступати в договори без його дозволу і дозволу народу» [4, с. 386].

У процесі розвитку суспільства відбувалося вдосконалення апарату управління й поступово політична та військова влада почали розділятися. До прикладу, візантійський імператор Юстиніан I у своїй діяльності виконував роль лише політика, а на війну відправляв своїх полководців [5, с. 2367]. Одним з останніх, кому вдавалося суміщати посаду правителя і полководця, був Наполеон I Бонапарт. Натомість у війнах за об'єднання Німеччини 1866–1871 рр. уже бачимо чіткий розподіл: прем'єр-міністр Пруссії Отто фон Бісмарк відповідав за політику держави, а генерал-фельдмаршал Карл Бернхард фон Мольтке – за стратегію війни. Обидва ж вони підпорядковувались королю Вільгельму I, відповідальному за координацію їхніх зусиль. Очевидно, що розподіл влади на політичну і військову був тривалим історичним процесом. З наукового погляду його вперше проаналізував видатний військовий теоретик, прусський генерал Карл фон Кляузевіц. У своєму трактаті «Про війну», над яким автор працював упродовж 1816–1831 рр.,

він висвітлив проблему взаємодії політики та стратегії [10].

Про увагу, яку слід приділяти політикам щодо військового питання, писав італійський філософ Ніколо Макіавеллі у трактаті «Володар» (1531), а також англійський віце-маршал авіації Едгард Джеймс Кінгстон-Макклорі у праці «Управління війною» (1955). Перший зазначав, що «правитель держави не повинен мати іншої мети, іншої думки, ніякої справи, яка б стала його ремеслом, окрім війни, її порядків і правил, бо це – єдине ремесло, гідне властителя» [14, с. 455]. В іншому разі правитель держави був приречений на втрату влади, а можливо, і держави. Англійський віце-маршал понад половину тисячоліття потому практично повторив слова італійського мислителя: «Прем'єр-міністр повинен сам постійно, безпосередньо і активно займатись військовими питаннями у мирний час» [8, с. 19]. Все це свідчить, що певною мірою у військово-політичній думці змінюються лише обставини, а напрацьовані щодо неї положення та принципи навіть через п'ять століть не втратили своєї актуальності.

Німецький військовий історик Ганс Дельбрюк зазначав, що війна та політика нерозривно пов'язані [5, с. 910]. Описуючи поведінку Ганнібала у битві при Каннах у 216 р. до н. е., він вважав, що для карфагенського полководця «стратегія стала політикою, а політика – стратегією» [5, с. 649]. Із цитати Ганса Дельбрюка стає зрозуміло, що потрібно чітко розрізняти «науку про ведення війни» та «науку про війну», як це свого часу окреслив військовий історик Микола Головін [3]. Вважаємо, що військово-політична думка, власне, більше стосується другого терміна.

Згідно із запропонованим визначенням Карла фон Кляузевіца, війна – це продовження політики іншими засобами. Мислитель зазначав, що війна завжди викликана політичними мотивами, що вона є лише інструментом політики, а її характер визначають саме політичні цілі. «Підпорядкувати політичну точку зору військовій – безглуздо, так як політика породила війну», – підкреслював він [10]. В іншому разі, не маючи політичної цілі, війна перетворилася б на безперервний процес і перейшла б у стан хаосу. Наполеон I Бонапарт у своїх «Воєнних правилах» це підтверджував: «Всяка війна має бути методичною (точною), тому що всяка війна повинна мати ціль і повинна вестися відповідно до основ та правил військового мистецтва» [2]. Варто зазначити, що навіть наймогутніші держави не завжди досягають своїх військових цілей у війні. Експерт з міжнародної політики Патриція Салліван стверджувала, що у період 1945–2003 рр. Великобританія, Китай, Франція, Росія та США, які є постійними членами Ради Безпеки ООН, не змогли досягнути своїх основних поставлених політичних цілей у 40% воєнних операцій [28, с. 150].

Про політичну ціль війни, в якій беруть участь народи, свідчить і той факт, що практично всі держави створювалися чи розвалювалися внаслідок збройного конфлікту. До прикладу, наслідком франко-пруської війни 1870–1871 рр. було об'єднання Німецької імперії, а Першої світової війни 1914–1918 рр. – розпад держави династії Габсбургів та ін. Тобто війни вирішують долю держав і народів.

Також варто зазначити, що військово-політична думка активно розвивається не лише у воєнний час, адже до

збройного конфлікту зазвичай готуються заздалегідь. Ніколо Макіавеллі зазначав, що «правитель не повинен навіть у думках залишати військові вправи, а в мирний період віддавати їм ще більше часу, ніж у воєнний» [14]. Адже, як писав Сунь-Цзи, «хто – ще до битви – перемагає попереднім розрахунком, у того шансів багато; хто – ще до битви – не перемагає розрахунком, у того шансів мало» [20, с. 11–12]. Безперечно, добре напрацьована військово-політична думка щодо ведення майбутньої війни збільшує шанси на успіх.

Маємо розрізнити і терміни «війна» та «збройне протистояння», адже перший є набагато ширшим і включає різні аспекти та методи ведення боротьби. Зазвичай основними аргументами початку ведення війни є захист та збагачення. Німецький мислитель Георг Еллінек відзначав, що позаяк основною метою держави є захист своїх громадян, вона має захищати перш за все свої кордони [7, с. 189]. Військовий теоретик Андрій Снесарев зазначав, що «оборонна війна є одним із найважливіших завдань держави, основною метою її існування. Інакше кажучи: держава існує для того, щоб поміж іншого захищати себе від завоювань» [18, с. 209–210]. З часом, окрім захисту своїх кордонів, політики ставили за мету збагачення власної держави шляхом нових завоювань територій, що також породжувало війни. Власне, завдяки завоюванням, а не економічним досягненням Рим певний час був столицею європейської цивілізації. Міжнародні збройні конфлікти порушували питання пошуку союзників. Доволі часто воно визначається за принципом: ворог мого ворога – мій друг. Про тенденції у сучасній геополітиці щодо необхідності мати

союзників на прикладі Великої Британії у часі другої половини ХХ ст. писав Едгард Джеймс Кінгстон-Макклорі: «Без допомоги союзників ми не можемо ні почати велику війну, ні її завершити» [8, с. 26]. Про роль політики у виборі стратегії боротьби свідчить і принцип «розділяй та владарюй». Давньоримський полководець Гай Юлій Цезар на початку Галльської війни (58 – 50 рр. до н. е.) для того, щоб розділити племена галлів, спочатку вступив у військовий союз з однією їхньою частиною [5, с. 953].

Політики доволі часто визначають початок та завершення збройного конфлікту. Ніколо Макіавеллі, даючи рекомендації керівництву держави, зазначав, що «війна, яка не усувається, а тільки відкладається, вигідна ворогові». Як приклад наведено бажання римлян «провадити з Філіпом та Антіохом війну у Греції, щоб не довелося воювати з ними в Італії» [14, с. 424]. Ганс Дельбрюк зазначав, що політична воля має вплив на характер збройного протистояння і вказує шляхи стратегії [5, с. 1877]. Як приклад воєнного часу можемо вказати на епізод польсько-української війни 1918–1919 р., коли ПВ у липні 1919 р., витіснивши ГА із території ЗОУНР, не подалося слідом за нею на Наддніпрянщину шукати остаточної перемоги над впертим супротивником, як цього вимагають непорушні канони стратегії, а, підпорядкувавшись політичним міркуванням, зупинилося на правому березі Збруча. Політична воля доволі часто виступає і стримуючим фактором у розв'язанні збройного конфлікту. Як приклад можемо розглядати доктрину «ядерного стримування», одним із розробників якої є Томас Шеллінг. Американський науковець зазначав, що «сенс стримування – яке є

типовим стратегічним поняттям – вплинути на вибір, що робиться іншою стороною, що досягається шляхом надання впливу на її очікування відносно того, як ми будемо себе вести» [22, с. 26]. В історії є і зворотні приклади, коли військові задають тон у політиці. У 1914 р. виявилось, що Генеральний штаб Німеччини не має плану війни з однією Росією, а лише з Антантою загалом («План Шліффена»), що перешкодило спробам хоча б локалізувати війну. Складно сказати, чи це щось змінило б, але фактом є зворотний вплив стратегії на політичні рішення.

Політики використовують армію не лише для відбиття зовнішнього ворога, але й для приборкання внутрішнього. Це, зокрема, стосується питання втримання нових заволодінь. Ніколо Макіавеллі зазначав, що для правителя найдієвішим методом збереження завойованих територій є переселення на них військових чи створення відповідних військових поселень [14, с. 421–422]. Перший метод дає можливість швидко реагувати на можливі повстання. Створення військових поселень не обходиться державі дуже дорого порівняно з утриманням на місцях військових частин. Цей метод активно використовувала Римська імперія.

Інколи військові стають важливим суб'єктом у політиці. До прикладу, під час Англійської революції у середині XVII ст. під тиском військових було збережено армію, страчено короля Карла I та розпущено парламент. Листопадовий чин українців у Львові у 1918 р. великою мірою був заслугою наполегливості сотника Легіону УСС Дмитра Вітовського.

Викладач Армійського військового коледжу США Челестіно Перез зазначав, що «насильство та війна мають логіку, в яких руйнування, вбивство

та панування мають сенс та значення». Експерт назвав військового «менеджером насильства». Челестіно Перез стверджував, що дії солдата відповідають місії його командування. Викладач порівняв військового з теслярем, який робить насильство над деревом, щоб отримати стілець: «... так само воїн робить насильство над землею та ворожим тілом для реалізації мети командира. Воїн, як і тесляр, є виробником, а вчинки кожного мають практичне завершення» [26, с. 19]. Метою війни військовий експерт вважав намагання насадити свою волю іншому [26, с. 20]. Челестіно Перез називав солдата невід'ємним суб'єктом у будівництві держави, адже солдат створює умови для політики (наприклад, забезпечує безпеку держави). Він зазначав, що коли справу зробили військові – мають втрутитись політики, щоб була стабільність [26, с. 21]. Попри те, що у наш час роль військових у політиці не є визначальною, однак вона може допомогти створити простір, у якому відбуватимуться потрібні політичні процеси.

Розглядаючи питання війни у контексті політики, необхідно відзначити, що зазвичай термін «військово-політична думка» використовують не до особистих війн (між двома чи кількома особами), а до публічних, які зачіпають інтереси широких верств населення. Давньоримський філософ Сенека у «Листах до Луцілія» писав, що «... ми караємо за позбавлення життя окремих людей і поодинокі вбивства. Чому ж війни і побойща цілих народів овіяні славою?» [17, с. 24]. Очевидно, публічні війни приносять значно більше жертв, ніж особисті, однак їхня заполітизованість намагається це виправдати. Це свідчить, що політиці притаманно визначати не лише хід війни,

але й її трактування. Саме тому досить часто історична постать, що є героєм для одних, може бути антигероєм для інших. Так само окупацію території можна трактувати як її «звільнення». Подібних прикладів між Україною та її сусідніми державами є більш ніж достатньо.

Зважаючи на взаємовплив політики та війни, термін «військово-політична думка», здавалося б, має бути давно визначений. Однак попри його широке застосування в українській історіографії він досі не має чіткого окреслення. Не існує визначення цього терміна і в сучасній російській історіографії, яка також його широко застосовує. Західні науковці не використовують такого поняття, але в їхній історичній науці існують терміни, які визначають поєднання політичного та військового мислення.

Пропонуємо розглянути суміжні з поняттям «військово-політична думка» терміни в українській, радянській/російській, польській та англомовній історіографії, що допоможе запропонувати визначення нами цього терміна. В українській науці одним із перших, хто почав аналіз військово-політичної історії в аналітичному контексті, був член ОУН, полковник Михайло Колодзінський, який між 1935–1937 рр. написав фундаментальну працю «Українська воєнна доктрина». У ній автор вживає термін «воєнна доктрина», яким характеризує «спосіб ведення війни» [11]. У наш час цей термін в Україні визначений на законодавчому рівні. У 1993 р. Верховна Рада України ухвалила першу Воєнну доктрину, у 2004 р. указом Президента України було ухвалено її другу редакцію, а з початком російської збройної агресії на сході України Рада національної безпеки і оборони України ухвалила її третій

варіант (2 вересня 2015 р.). В останній редакції терміном «воєнна доктрина» визначено систему «поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовки держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів» [21]. У «Політичній енциклопедії», виданій Національною академією наук України 2011 р., серед суміжних термінів до «військово-політичної думки» можна вважати термін «воєнна політика держави». Автори енциклопедії визначили це як складову «загальнодержавної політики, безпосередньо пов'язаної зі створенням воєнної організації, її підготовкою та застосуванням для досягнення політичної мети, яка є втіленням нових політичних інтересів» [15, с. 114].

У «Російсько-українському словнику військової термінології» за 1928 р. немає терміна, яким можна було б охарактеризувати військову політику держави [16]. Однак у радянському словнику військових термінів за 1988 р. [19] вже вказано термін «військова наука» («военная наука») – система знань про закони і військово-стратегічний характер війни, будівництво та підготовку збройних сил і держави до війни, а також про методи ведення збройної боротьби.

У сусідній з Україною Польщі політичні погляди на війну означені термінами «військова думка» (*myśl wojskowa*), «мистецтво війни» (*sztuka wojenna*) та «військове мистецтво» (*sztuka wojskowa*). Польська Академія національної оборони у своєму словнику термінів за 2008 р. дала такі визначення цих понять:

«мистецтво війни» – це сфера використання форм і практичних методів підготовки держави до війни та напрацювання її поведінки в конкретній ситуації; «військове мистецтво» – це сфера використання форм і практичних методів підготовки збройних сил держави щодо проведення збройної боротьби у площині стратегічної, оперативної і тактичної поведінки у конкретній ситуації [27, с. 144–145]. Термін «військова думка» (*myśl wojskowa*) у польській історіографії не має чіткого визначення. Однак термін доволі часто вживається у науці для позначення політичних поглядів щодо війни. Зокрема, офіційний журнал Міністерства оборони Польщі до 2007 р. мав назву *Myśl wojskowa* (потім *Kwartalnik Bellona*) [25].

У військовому словнику за 2004 р., яким користується у своїй діяльності Міністерство оборони США, також немає подібного визначення до усталеного в українській історіографії терміна «військово-політична думка». Суміжними є терміни: «військова стратегія» (*military strategy*) – мистецтво та наука використання збройних сил нації, яка має на меті забезпечення безпеки національної політики шляхом застосування сили; «національна військова стратегія» (*national military strategy*) – мистецтво та наука про розподіл та застосування військової сили для досягнення національних цілей у міжнародній політиці та у війні; «стратегія національної безпеки» (*national security strategy*) – мистецтво та наука про розробку, застосування та координацію інструментів державної влади (дипломатичні, економічні, військові та інформаційні) для забезпечення національної безпеки; «національна стратегія» (*national strategy*) – мистецтво та

наука про розвиток та використання дипломатичних, економічних та інформаційних сил держави разом з її збройними силами під час миру та війни; «велика стратегія» (*grand strategy*) – поєднує у собі зазначені вище терміни «стратегія національної безпеки» та «національна стратегія» [23].

Названі нами терміни з наукових праць та словників різних країн, які є дотичними до терміна «військово-політична думка», лише підкреслюють твердження Карла фон Кляузевіца, що кінцевою метою війн є політичні цілі. Однак, як зазначав історик Мартін ван Кревельд, певна категорія людей, яка бере участь у війні, сприймає її як ремесло та можливість випробувати свої сили [13, с. 237]. Проте науковець погодився, що витоками війни між націями чи державами є все ж таки політичні цілі. Про можливість еволюції війни у стихійне явище роздумував і Карл фон Кляузевіц. Однак, на думку пруського генерала, саме політика запобігає цьому [10].

Політолог Ірина Єкадумова виділила 8 напрямків впливу політики на війну: коли ненасильницькі методи вичерпані і війна переходить у збройну фазу конфлікту; політика визначає сутність, цілі і завдання війни; політика спрямовує підготовку держави до війни; політика впливає на воєнні дії через стратегію; політика впливає на коригування стратегічних завдань; політичні цілі мобілізують суспільство; політики визначають питання миру; результат війни використовує політика. Також науковець визначила і вплив війни на політику: збройний конфлікт дає поштовх до змін у всіх сферах суспільного життя соціуму; перерозподіляє вплив на владу між різними соціальними групами; інколи змінює

цілі війни; може призвести до зміни зовнішнього курсу держави; змінює ставлення до влади [6].

Сучасні війни – тотальні, тобто вимагають зусилля не лише армій, але й суспільства загалом. Мобілізувати ж суспільство можуть саме політичні дії. Для цього комплексно залучаються не лише військові, але й інші ресурси держави (економіка, фінанси, населення, союзники тощо). Відтак ці дії неминуче суттєво впливають на політичні процеси у державі. Військово-політична думка стосується удосконалення організаційної структури армії, мобілізації, вишколів, тактики ведення бойових дій тощо.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що військово-політична думка – це погляди на способи та засоби вирішення політичних завдань за допомогою військової сили.

Суміжним терміном із «військово-політичною думкою» є термін «воєнно-політична думка». Вважаємо, що останній є похідним від першого, оскільки стосується лише ведення бойових дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Політика. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/aristot/04.php
2. Военные правила Наполеона / перекл. на російську Н. П. Ершов. 1846. 79 с. URL: <http://militera.lib.ru/science/voennye-pravila-napoleona/index.html>
3. Головин Н. Н. Наука о войне. О социологическом изучении войны. Париж: Издательство газеты «Сигнал», 1938. 241 с.
4. Гроций Г. О праве войны и мира. Москва: Ладомир, 1994. 868 с.
5. Дельбрюк Г. История военного искусства. URL: http://militera.lib.ru/science/0/pdf/delbruck_h01.pdf
6. Екадумова И. И. История военно-политической мысли. URL: <https://sites.google.com/site/ekadumova/home/istoria-voenno-politiceskoj-mysli/vvedenie>
7. Еллинек Г. Общее учение о государстве. URL: <https://www.litres.ru/g-ellinek/obschee-uchenie-o-gosudarstve/chitat-onlayn/page-12/>
8. Кингстон-Макклори Э. Дж. Руководство войной. URL: http://militera.lib.ru/science/kingston-macloughry_ej01/index.html
9. Кісіль З. Р. Створення та діяльність українського воєнно-історичного товариства (1920–1939 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / ЛНУ ім. Івана Франка. Львів, 2002. 18 с.
10. Клязуевец. О войне. URL: http://hrguru.ucoz.ru/_ld/0/9_2Aw.pdf
11. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина. Ч. 1. Торонто: Товариство колишніх вояків УПА в Канаді і ЗДА, 1957. 62 с.
12. Кость С. Нариси історії української військової преси. Львів: Світ, 1998. 355 с.
13. Кревельд М. В. Трансформація війни. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1037777>
14. Макиавеллі Н. Державець. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Machiavelli_Niccolo/Derzhavets.pdf
15. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
16. Російсько-український словник військової термінології / упоряд. С. та Я. Якубські. Харків, 1928. 216 с.
17. Сенека. Моральні листи до Луцілія. Лист XCVI / перекл. А. Содомори. URL: http://aelib.org.ua/texts/seneca_ad_lucilium_epistularum_moralium_ua.htm
18. Снесарев А. Філософія війни. URL: http://militera.lib.ru/science/0/pdf/snesarev_ae02.pdf
19. Словарь военных терминов / сост. А. М. Плехов. Москва: Военное издательство, 1988. 335 с.
20. Сунь-Цзи. Мистецтво війни. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Tzu_Sun/Mystetstvo_viiny_vyd_2014.pdf

21. Указ Президента України № 555/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>
22. Шеллинг Т. Стратегия конфликта / пер. с англ. Т. Даниловой. Москва: ИРИСЭН, 2007. 366 с.
23. Dictionary of Military and Associated Terms. URL: https://www.cia.gov/library/abbottabad-compound/B9/B9875E9C2553D81D1D6E0523563F8D72_DoD_Dictionary_of_Military_Terms.pdf
24. Karreth J., Tir J. International institutions and civil war prevention. *Journal of Politics*. Vol. 75. № 1. P. 96–109. URL: <http://www.jkarreth.net/files/karreth.tir.2013.pdf>
25. Kwartalnik Bellona. URL: <https://sgwp.wp.mil.pl/plik/File/dodatekspecjalny.pdf>
26. Perez C. Politics and the Soldier: On the Limits of Nation-building as a Political and Military Objective. URL: https://sites01.lsu.edu/faculty/voegelin/wp-content/uploads/sites/80/2015/09/Celestino-Perez.pdf?fbclid=IwAR2ZOE1ndNHvxtVMdSAyPXXdpOnp93p1u hqLDXvnFLIR_vlksUFbB2-4WA
27. Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego / red. Wojciech Łepkowski; Akad. Obrony Narodowej. Wyd. Strategiczno-Obronny. Warszawa: Akad. Obrony Narodowej, 2002. URL: <https://mkuliczkowski.pl/static/pdf/slownik.pdf>
28. Sullivan P. L. *Who Wins? Predicting Strategic Success and Failure in Armed Conflict*. Oxford: Oxford University Press, 2012. 177 p.
4. GROTIUS, H. (1994). *On the Law of War and Peace*. Moscow: Ladomir, 868 p. [in Rus.]
5. DELBRYUK, G. (2001). *History of Military Art*. [online] Available at: http://militera.lib.ru/science/0/pdf/delbruck_h01.pdf [in Rus.]
6. YEKADUMOVA, I. *History of Military and Political Thought*. [online] Available at: <https://sites.google.com/site/sjedumova/home/istoria-voenno-politiceskoj-mysli/vvedenie> [in Rus.]
7. JELLINEK, G. *General Theory of State*. [online] Available at: <https://www.litres.ru/gellinek/obschee-uchenie-o-gosudarstve/chitat-onlayn/page-12/> [in Rus.]
8. KINGSTON-McCLOUGHRY, E. (1957). *The Direction of War*. [online] Available at: http://militera.lib.ru/science/kingston-macloughry_ej01/index.html [in Rus.]
9. KISIL, Z. (2002). *Formation and Activity of the Ukrainian Military-Historical Society (1920–1939)*. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in History, specialty 07.00.01]. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 18 p. [in Ukr.]
10. CLAUSEWITZ, C. (2007). *On War*. [online] Available at: http://hrguru.ucoz.ru/_ld/0/9_2Aw.pdf [in Rus.]
11. KOLODZINSKYI, M. (1957). *Ukrainian Military Doctrine*. Part 1. Toronto: Former UPA Soldiers' Association in Canada and USA, 62 p. [in Ukr.]
12. KOST, S. (1998). *Essays on the History of the Ukrainian Military Press*. Lviv: Svit, 355 p. [in Ukr.]
13. KREVELD, M. (2005). *Transformation of War*. [online] Available at: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1037777> [in Rus.]
14. MACHIAVELLI, N. *A Statesman*. (2007). [online] Available at: http://shron1.chtyvo.org.ua/Machiavelli_Niccolo/Derzhavets.pdf [in Ukr.]
15. LEVENETS, Yu., ed., et al. (2011). *Political Encyclopedia*. Kyiv: Verkhovna Rada Publishing, 808 p. [in Ukr.]
16. YAKUBSKI, Ya, comp., (1928). *Russian-Ukrainian Dictionary of Military Terminology*. Kharkiv, 216 p. [in Ukr.]

REFERENCES

1. ARISTOTLE. *Politics*. (1983). [online] Available at: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/aristot/04.php [in Rus.]
2. *Napoleon's Military Rules* (1846). [online] 79 p. Available at: <http://militera.lib.ru/science/voennye-pravila-napoleona/index.html> [in Rus.]
3. GOLOVIN, N. (1938). *The Science of War. On the Sociological Study of War*. Paris: Signal Newspaper Publishing, 241 p. [in Rus.]

17. SENECA. (2004). *Moral Letters to Lucilius. Letter XCVI*. [online] Available at: http://aelib.org.ua/texts/seneca_ad_lucilium_epistularum_moralium_ua.htm [in Ukr.]
18. SNESAREV, A. (2013). *Philosophy of War*. [online] Available at: http://militera.lib.ru/science/0/pdf/snesarev_ae02.pdf [in Rus.]
19. PLEKHOV, A., comp., (1988). *Dictionary of Military Terms*. Moscow: Voenizdat, 335 p. [in Rus.]
20. SUN TZU. (2014). *The Art of War*. [online] Available at: http://shron1.chtyvo.org.ua/Tzu_Sun/Mystetstvo_viiny_vyd_2014.pdf [in Ukr.]
21. *Presidential Decree No.555/2015 on the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine as of September 2, 2015 "On the New Version of the Military Doctrine of Ukraine"*. [online] Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443> [in Ukr.]
22. SCHELLING, T. (2007). *Conflict Strategy*. Moscow: IRISEN, 366 p. [in Rus.]
23. *Dictionary of Military and Associated Terms*. (2004). [online] Available at: https://www.cia.gov/library/abbottabad-compound/B9/B9875E9C2553D81D1D6E0523563F8D72_DoD_Dictionary_of_Military_Terms.pdf [in Eng.]
24. KARRETH, J., TIR, J. (2013). International Institutions and Civil War Prevention. *Journal of Politics*, [online] Vol. 75 (1), pp. 96–109. Available at: <http://www.jkarreth.net/files/karreth.tir.2013.pdf> [in Eng.]
25. *Quarterly "Bellona"*. [online] Available at: <https://sgwp.wp.mil.pl/plik/File/dodatekspecjalny.pdf> [in Pol.]
26. PEREZ, C. (2010). *Politics and the Soldier: On the Limits of Nation-Building as a Political and Military Objective*. [online] Available at: https://sites01.lsu.edu/faculty/voegelin/wp-content/uploads/sites/80/2015/09/Celestino-Perez.pdf?fbclid=IwAR2ZOE1ndNHvxtVMdSAyPXxdpOnp93p1uhqLDXvnFLIR_vIksUFbB2-4WA [in Eng.]
27. ŁEPKOWSKI, W., ed., (2002). *Dictionary of National Security Terms*. [online] Warsaw: National Defense University; Department of Strategic Defense. Available at: <https://mkuliczkowski.pl/static/pdf/slownik.pdf> [in Pol.]
28. SULLIVAN, P. (2012). *Who Wins? Predicting Strategic Success and Failure in Armed Conflict*. Oxford: Oxford University Press, 177 p. [in Eng.]